

BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARINING NUTQIY KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH TEHNOLOGIYALARI

Zokirova Durdona Akramjon qizi

*Namangan davlat pedagogika institute Ta‘lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi
(boshlang‘ich ta‘lim) – 1-kurs magistranti*

Abduraxmonova Gulasal Ravshanovna

*Namangan davlat pedagogika institute Boshlang‘ich ta‘lim innovatsiyalari kafedrası
o‘qituvchisi, (PhD)*

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.23332892>

Annotatsiya: Ushbu maqola boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining nutqiy va kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantirishga qaratilgan zamonaviy pedagogik texnologiyalarni tahlil qilishga bag‘ishlangan. Tadqiqotning asosiy maqsadi raqamli, o‘yinli va dialogli texnologiyalar, shuningdek, xalq og‘zaki ijodi (ertaklar) elementlaridan ta‘lim jarayonida foydalanishning samaradorligini o‘rganishdan iborat. Metodologiya doirasida mahalliy va xorijiy olimlarning ilmiy ishlari, pedagogik-psixologik yondashuvlar qiyosiy tahlil qilingan. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, o‘quvchilarga yo‘naltirilgan ta‘lim muhitida innovatsion va axborot texnologiyalarining qo‘llanilishi bolalarning so‘z boyligini oshiradi, og‘zaki nutqini o‘stiradi va mustaqil fikrlash qobiliyatini shakllantiradi. Xulosa o‘rnida, boshlang‘ich sinflarda nutq madaniyatini yuksaltirish bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: nutqiy kompetensiya, boshlang‘ich ta‘lim, innovatsion texnologiyalar, kommunikativ ko‘nikmalar, raqamli texnologiyalar, o‘yinli ta‘lim, dialogik nutq, ertaklar, mustaqil fikrlash.

Аннотация: Данная статья посвящена анализу современных педагогических технологий, направленных на развитие речевой и коммуникативной компетенции учащихся начальных классов. Основная цель исследования – изучить эффективность использования в образовательном процессе цифровых, игровых и диалоговых технологий, а также элементов устного народного творчества (сказок). В рамках методологии проведен сравнительный анализ научных трудов отечественных и зарубежных ученых, педагогических и психологических подходов. Результаты исследования показывают, что применение инновационных и информационных технологий в личностно-ориентированной образовательной среде обогащает словарный запас детей, развивает устную речь и формирует навыки самостоятельного мышления. В заключение разработаны практические рекомендации по повышению речевой культуры в начальных классах.

Ключевые слова: речевая компетенция, начальное образование, инновационные технологии, коммуникативные навыки, цифровые технологии, игровое обучение, диалогическая речь, сказки, самостоятельное мышление.

Abstract: This article is devoted to the analysis of modern pedagogical technologies aimed at developing the speech and communicative competencies of primary school students. The main purpose of the study is to investigate the effectiveness of using digital, game-based, and dialogue technologies, as well as elements of folklore (fairy tales) in the educational process. Within the methodology, a comparative analysis of the scientific works of local and foreign

scholars, and pedagogical-psychological approaches was carried out. The research results indicate that the application of innovative and information technologies in a student-centered educational environment enriches children's vocabulary, develops oral speech, and forms independent thinking skills. In conclusion, practical recommendations for improving speech culture in primary grades are developed.

Keywords: speech competence, primary education, innovative technologies, communicative skills, digital technologies, game-based learning, dialogic speech, fairy tales, independent thinking.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining nutqiy kompetensiyalarini shakllantirish va rivojlantirish zamonaviy ta‘lim tizimining eng muhim hamda ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Bugungi globallashuv davrida o‘quvchilarni faqatgina o‘qish va yozishga o‘rgatish emas, balki ularning kommunikativ ko‘nikmalarini o‘stirish, har qanday vaziyatda o‘z fikrini erkin, mantiqiy va mustaqil bayon eta oladigan shaxs qilib tarbiyalash talab etilmoqda [9: 24-b]. Bu jarayonda an‘anaviy ta‘lim usullari bilan cheklanib qolmay, dars mashg‘ulotlariga innovatsion [7: 56-b] va axborot texnologiyalarini [8: 244-b] keng joriy etish orqali bolalarning nutq madaniyatini zamon talablari darajasida yuksaltirish masalasi o‘ta dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Boshlang‘ich ta‘limda o‘quvchilarning og‘zaki nutqi va lug‘at boyligini oshirish bo‘yicha turli yondashuvlar mavjud. Biroq, amaliyotda adabiy til normalarini bolaning nutqiy jarayoniga tabiiy ravishda singdirish [3:191-b], shuningdek, xalq og‘zaki ijodi (xususan, ertaklar [1: 132-b]) kabi an‘anaviy vositalarni eng zamonaviy raqamli [5: 367-b], o‘yinli [4: 588-b] hamda dialogli texnologiyalar [6: 2-b] bilan samarali integratsiya qilish mexanizmlari yetarli darajada ishlab chiqilmagan. Qolaversa, bunday texnologiyalarni qo‘llashning o‘ziga xos pedagogik va psixologik xususiyatlarini inobatga olgan holda kompleks o‘quv muhitini yaratish muammosi hamon o‘zining ilmiy-metodik yechimini kutmoqda [2: 41-b].

Tadqiqotning asosiy maqsadi – boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining nutqiy va kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantirishda qo‘llaniladigan zamonaviy (innovatsion, raqamli, o‘yinli va dialogli) texnologiyalarning pedagogik-psixologik xususiyatlarini o‘rganish hamda ularning samaradorligini oshirish bo‘yicha ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqish. Ushbu maqsaddan kelib chiqib, ta‘lim jarayonida o‘yinli va raqamli vositalarning nutqqa ta‘sirini baholash, ertaklarning nutqiy kompetensiyadagi o‘rnini tahlil qilish, dialogli texnologiyalar orqali og‘zaki nutqni o‘stirish imkoniyatlarini tadqiq etish kabi vazifalar belgilandi.

Tadqiqotning nazariy asosi sifatida bolalar nutqi va psixologiyasi, lisoniy hamda kommunikativ kompetensiyalar nazariyalari, shuningdek, o‘quvchilarga yo‘naltirilgan ta‘lim muhitida (student-centered context) interfaol metodlarni qo‘llash konsepsiyalari xizmat qiladi. Ishda adabiy til va nutqiy jarayonning o‘zaro munosabati, o‘quvchilarning mustaqil fikrlash salohiyatini o‘stirishdagi didaktik qonuniyatlar hamda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining lingvistik rivojlanishga ta‘siri to‘g‘risidagi mahalliy va xorijiy olimlarning ilmiy qarashlariga tayanildi.

Tadqiqot natijalari va ishlab chiqilgan tavsiyalar boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari uchun darslarni qiziqarli, zamonaviy va samarali tashkil etishda muhim amaliy qo‘llanma bo‘lib

xizmat qiladi. Shuningdek, bu ma'lumotlar boshlang‘ich ta'lim o'quv dasturlarini takomillashtirish, darsliklar yaratish va metodik qo'llanmalar ishlab chiqishda keng qo'llanilishi mumkin.

Boshlang‘ich sinf o'quvchilarining nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirish murakkab pedagogik va psixologik jarayon bo'lib, u bolaning kognitiv, emotsional hamda ijtimoiy jihatdan shakllanishi bilan bevosita bog'liqdir [2: 41-b]. Nutqiy kompetensiya shunchaki so'zlarni to'g'ri talaffuz qilish yoki gaplar tuzish emas, balki adabiy til normalarini amaliy nutq jarayoniga tatbiq eta olish qobiliyatidir [3: 190-b]. Kichik maktab yoshidagi bolalarda nutq madaniyatini shakllantirish, avvalo, ularning mustaqil fikrlash salohiyatini o'stirishni taqozo etadi. Chunki fikri teran va mustaqil bo'lgan o'quvchigina o'z o'ylarini og'zaki hamda yozma shaklda tushunarli, mantiqiy ketma-ketlikda bayon qila oladi [9: 112-b].

Ta'lim amaliyotida o'quvchilarning nutqini o'stirishning qator usullari mavjud bo'lib, ularning ichida xalq og'zaki ijodi namunalari, xususan, ertaklarning o'rni beqiyosdir. Ertaklar bolaning tasavvur dunyosini kengaytirib, ularni badiiy tilning tasviriy vositalari (o'xshatish, sifatlash, mubolag'a) bilan tanishtiradi. Boshlang‘ich sinf darslarida ertaklarni o'qish, tahlil qilish va sahnalashtirish orqali o'quvchilarning nutqiy kompetensiyalari tabiiy va qiziqarli muhitda rivojlanadi [1: 133-b]. Ertak qahramonlari o'rtasidagi muloqotni qayta yaratish bolalarga turli nutqiy vaziyatlarga moslashish ko'nikmasini beradi.

Biroq, zamonaviy axborotlashgan jamiyatda faqatgina an'anaviy vositalar bilan cheklanib qolish yetarli emas. Dars jarayoniga innovatsion texnologiyalarni tatbiq etish o'quvchilarning nutq madaniyatini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqadi [7: 56-b]. Shu nuqtai nazardan, dialogli texnologiyalar ayniqsa yuqori samaradorlik ko'rsatmoqda. Dialogli ta'lim texnologiyalari orqali o'quvchilar faqat tinglovchi bo'lib qolmay, balki darsning faol ishtirokchisiga aylanadilar, natijada ularning og'zaki nutqi va lug'at boyligi izchil rivojlanib boradi [6: 3-b]. O'qituvchi va o'quvchi, shuningdek, o'quvchilarning o'zaro teng huquqli muloqoti bolalardagi nutqiy to'siqlarni (tortinchoqlik, xato qilishdan qo'rqish) bartaraf etadi.

O'quvchilarga yo'naltirilgan ta'lim muhitida (student-centered context) o'yinli texnologiyalarning (game-based technologies) integratsiyasi ham alohida diqqatga sazovordir [4: 588-b]. O'yin jarayonida bola o'zini erkin his qiladi va diqqatini grammatik qoidalarga emas, balki muloqot jarayonining o'ziga qaratadi. Didaktik o'yinlar, rolli o'yinlar hamda vaziyatli (situatsion) topshiriqlar o'quvchilarning kommunikativ kompetensiyalarini tezkor va nostandart vaziyatlarda qo'llash imkonini beradi [4: 594-b].

Bugungi kun boshlang‘ich ta'limining eng muhim xususiyatlaridan biri shundaki, axborot va raqamli texnologiyalar o'quv jarayoniga faol kirib keldi. O'quvchilarning nutq ko'nikmalarini shakllantirishda axborot texnologiyalaridan (audio-video materiallar, interfaol doskalar, multimedia taqdimotlari) foydalanish o'quv materialining vizual va audial qabul qilinishini ta'minlaydi [8: 245-b]. Raqamli texnologiyalar vositasida amalga oshiriladigan vizualizatsiya bolaning eshitgan ma'lumotini ko'z orqali mustahkamlashiga, mos ravishda, to'g'ri va ravon nutq tuzishiga yordam beradi. So'nggi tadqiqotlar shuni isbotlamodaki, raqamli texnologiyalar nafaqat qiziqarli ta'lim muhitini yaratadi, balki boshlang‘ich sinf o'quvchilarida funksional savodxonlik hamda ijodiy nutq ko'nikmalarini (creative speech skills) sezilarli darajada oshiradi [5: 367-b].

Yuqorida qayd etilgan texnologiyalarni amaliyotga joriy etish jarayonida o‘qituvchidan alohida pedagogik mahorat va kreativlik talab qilinadi. Amaliy dars mashg‘ulotlarida dialogli va o‘yinli texnologiyalarni qo‘llashning o‘ziga xos bosqichlari mavjud bo‘lib, ular bolaning yosh xususiyatlari va ijtimoiy tajribasiga asoslanishi kerak. Masalan, rolli o‘yinlarni tashkil etishda o‘quvchilarga kundalik hayotdan olingan turli xil situatsiyalar (do‘konda xarid qilish, shifokor qabulida bo‘lish, maktab kutubxonasidan kitob olish yoki sayohatga chiqish) taqdim etilishi mumkin. Bu kabi vaziyatli topshiriqlar bolani o‘z-o‘zidan tabiiy muloqotga chorlaydi. U tayyor qoliplardan qochib, o‘z fikrini tinglovchiga (dostiga yoki o‘qituvchisiga) to‘g‘ri yetkazish uchun mos so‘zlarni qidiradi, jummalarni mustaqil quradi va intonatsiyani to‘g‘ri tanlashga o‘rganadi.

Axborot va raqamli texnologiyalarni xalq og‘zaki ijodi, jumladan, ertaklar bilan integratsiya qilish ham darsning ta’sirchanligini keskin oshiradi. Tasavvur qiling, o‘qituvchi an’anaviy ertakni shunchaki o‘qib bermaydi yoki aytib bermaydi, balki interfaol doska orqali ertak qahramonlarining animatsion harakatlarini, voqealar joyini vizual tarzda namoyish etadi. O‘quvchilarga esa voqealar rivojini o‘z tasavvurlari asosida davom ettirish, qahramonlar nomidan gapirish yoki voqeaga yangi qahramon qo‘shib hikoya qilish vazifasi topshiriladi. Bu usul nafaqat bolaning lug‘at boyligini oshiradi, balki uning ijodiy nutqini va mantiqiy mushohada yuritish qobiliyatini ham jadal faollashtiradi. Vizual tasvirlar bolaning xotirasida chuqur muhrlanadi va unga matnni qayta gapirib berishda tayanch nuqta (tayanch signallar) bo‘lib xizmat qiladi.

Qolaversa, nutqiy kompetensiyalarni rivojlantirishda psixologik xavfsiz va rag‘batlantiruvchi muhitni yaratish eng muhim omillardan biridir. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari ko‘pincha xato qilishdan, noto‘g‘ri talaffuz qilib qo‘yishdan yoki do‘stlari oldida kulgiga qolishdan tortinadilar. Bu esa nutqiy passivlikka olib keladi. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar, ayniqsa, jamoaviy va kichik guruhlarda olib boriladigan o‘yinlar boladagi ana shu psixologik to‘siqlarni yo‘qotishga yordam beradi. Guruh bo‘lib ishlash (teamwork) jarayonida o‘quvchi o‘zini jamoaning ajralmas bir qismi sifatida his etadi. Erkin muloqot fonida uning nutqiy faolligi o‘z-o‘zidan ortadi, eng muhimi, boshqalarni diqqat bilan tinglash, o‘zgalar fikrini hurmat qilish va mantiqiy munosabat bildirish madaniyati shakllanadi.

Demak, boshlang‘ich ta‘limda nutq o‘stirish faqatgina "Ona tili" va "O‘qish savodxonligi" darslarining tor doiradagi vazifasi bo‘lib qolmasdan, barcha o‘quv fanlariga singdirilgan umumpedagogik jarayonga aylanishi zarur. Matematika darsida masalaning shartini og‘zaki tushuntirish, tabiatshunoslik darsida tabiat hodisalarini kuzatish va ularni tasvirlab berish, texnologiya darsida esa o‘z ishi ketma-ketligini izohlab berish ham bevosita nutqiy kompetensiyalarni rivojlantirishga xizmat qiluvchi muhim amaliy maydon hisoblanadi. Shundagina o‘quvchilarda o‘z fikrini har qanday sharoitda aniq, ifodali va mantiqiy to‘g‘ri bayon etish malakasi to‘liq shakllanadi.

Xulosa qilib aytganda, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirish jarayoni an’anaviy va zamonaviy yondashuvlarning uzviy integratsiyasini talab qiladigan murakkab hamda mas’uliyatli vazifadir. O‘tkazilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, darslarda raqamli, dialogli va o‘yinli texnologiyalardan maqsadli foydalanish, shuningdek, ularni ertak kabi xalq og‘zaki ijodi namunalari bilan uyg‘unlashtirish o‘quvchilarning og‘zaki nutqi, lug‘at boyligi va mustaqil fikrlash salohiyatini yuqori darajada o‘stiradi.

Shaxsiy fikrimizcha, ta'lim muassasalarida nutqiy kompetensiyalarni yanada samarali rivojlantirish uchun quyidagilarga alohida e'tibor qaratish lozim:

Fanlararo uzviylikni ta'minlash: Nutq o'stirish vazifasini faqat ona tili va o'qish darslari bilan cheklab qo'ymasdan, uni barcha fanlar (matematika, tabiatshunoslik, tasviriy san'at va b.) kesimida asosiy talablar qatoriga kiritish.

Psixologik xavfsiz muhitni shakllantirish: Sinfda o'quvchilar xato qilishdan qo'rqmaydigan, har bir fikr qadrlanadigan o'quvchilarga yo'naltirilgan (student-centered) muhitni yaratish va dialogli texnologiyalarni kundalik amaliyotga aylantirish.

Klassik vositalarni raqamlashtirish: An'anaviy didaktik vositalarni, masalan, ertak va hikoyalarni axborot texnologiyalari (multimedia taqdimotlari, animatsiyalar) yordamida vizuallashtirish orqali o'quvchilarning nutqiy-ijodiy qobiliyatlarini rag'batlantirish.

Ushbu amaliy takliflarning dars jarayoniga tatbiq etilishi boshlang'ich sinf o'quvchilarida nafaqat mustahkam nutqiy kompetensiyani shakllantiradi, balki ularning jamiyatda o'z o'rnini topa oladigan, o'z fikrini erkin ifoda eta oladigan komil shaxs bo'lib yetishishlariga zamin yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Ajiniyazova, A. P. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirishda ertaklarning o'rni. – Inter education & global study, 3.6. 2025. –B. 131-137.
2. Allaberganova, S. Pedagogical-psychological features of development of speech competence of elementary school students. – Academic Spectrum, 5-son. 2026. –B. 40-43.
3. Almamatov T. Adabiy til va nutqiy jarayon. Umumfilologik tadqiqotlar: muammo va echimlar. – Jizzax: 2011. –B. 190-192.
4. Bilous, I., Shcherbiak, I., Maslak, V., Alnsour, R. A., Jarmoch, E. Z., & Hubková, S. Game-based technologies as a tool for developing communicative competence in primary school students within a student-centered educational context. – Journal of Education Culture and Society, 16(2). 2025. –B. 585-603.
5. Izmagambetova K., R., Bulabyeva T., S., va boshqalar. Enhancing Functional Literacy and Creative Speech Skills in Primary School Students through Digital Technologies. – International Journal of Instruction, 19(2). 2026. –B. 367.
6. Yaqubova O.M. Развитие устной речи и словарного запаса у младших школьников через диалоговые технологии. – Singapore International Scientific Conference. Vol. 1. No. 1. 2026.
7. Бойназарова, Н. Использование инновационных технологий в развитии речевой культуры у учащихся начальных классов. – Journal of Multidisciplinary Bulletin; Vol. 9 No. 3. 2026. –B. 55-59.
8. Молдабек, К., Кенжебекова, Р., & Казыбаева, К. The use of information technology in the formation of speech skills of students in primary school. – Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің хабаршысы. Педагогика. Психология. Социология сериясы, 140(3). 2022. –B. 243-256.
9. Мусаев Ж. Ўқувчиларни мустақил фикрлаш салоҳиятини ривожлантириш. Монография. – Т.: Шарқ, 2010. –252 б.